

STUDIE

**Koncept elit
v česko-slovenském kontextu**

STUDIE

Lídrři venkovské modernizace před I. světovou válkou Rurální prostředí Moravy a měnící se společnost

PAVEL KLADIWA

Leaders of rural modernization before the First World War. Rural environment of Moravia and changing society

The study recapitulates the most important results of research into the modernization of the rural environment of Moravia in the last roughly half a century before the First World War. In this period, there was a civic and national activation of the countryside, and both of these components need to be studied simultaneously, as they were inseparably linked. The study focuses primarily on local transfer links, i.e. initiators and implementers of the rural modernization process. Such transfer links were, on the one hand, local leaders, then the institutions in which they operated (schools, associations), and, last but not least, social processes that were established mainly, though not exclusively, through these individuals and institutions in the rural environment (political activation, secularization). Specific examples are selected mainly from the region of East Moravian Wallachia. The research included not only villages, but also towns - the seats of rural districts, as they were the key channels, the „forerunners“ through which the phenomenon of social change reached the villages.

Keywords: Moravia; countryside; modernization; civil society; national movement; social life

V období mezi zrušením poddanství (1848) a první světovou válkou proběhly zásadní společenské, ekonomické a kulturní změny, jež byly součástí procesu modernizace.¹ Podstata dlouhodobé, a zvláště pro prostředí venkova dosud nedoceněné politické a společenské modernizace tkví v začleňování jednotlivců i celých sociálních skupin do nadregionálních i nadtřídních struktur, a to převážně na úkor tradičních místních, stavovských nebo konfesních sociálních vazeb. Před několika lety jsme se s kolegy v rámci grantového výzkumného projektu zabývali zásadními společenskými změnami posledního předválečného půlstoletí, i konflikty, které je provázely, a to právě z pohledu venkova. Venkov jsme si vymezili jako prostředí, v němž je pro obživu obyvatelstva klíčový primární sektor ekonomiky. Rozhodující pro nás tedy nebylo formální dělení podle statusu obce (město versus vesnice). I proto jsme do výzkumu zahrnuli nejen vesnice, ale i „venkovská města“. Města nacházející se v pozici sídla „venkovského“ – tj. převážně či zcela agrárního – soudního okresu vnímáme jako klíčové kanály, „předjezdce“, kterými se do vesnic dostávala sociální změna, a postupně se v nich uchycovala a etablovala. Začaly v nich vycházet lokální noviny informující i o životě ve vesnicích, zakládaly se tam nejstarší hospodářská družstva a záložny, rozšiřoval se z nich spolkový život, sídlily v nich nejnižší instance státní správy, jež svými nařízeními dávala důležité modernizační impulzy (školství, infrastruktura atd.).

Z projektu vzešla řada studií a zejména finální monografie.² Podrobnou čtyřsetstránkovou monografii plnou detailních údajů a podrobně rozepsaných zjištění si přečte spíše takový čtenář, jenž se tematikou moravského venkova přímo zabývá. Proto považuji za smysluplné, zrekapitulovat formou několikastránkové studie základní zjištění, ke kterým jsme v projektu dospěli a která, jak pevně doufáme, vyplnila určitou mezeru v historiografii. Ta po mém soudu vznikla zejména z toho důvodu, že se česká historiografie doposud věnovala modernizačním procesům spjatým s průmyslovou revolucí, principy volného

-
- 1 V české historiografii představil modernizaci jako téma zahraniční historiografie v posledních letech zejména Milan Hlavačka. Viz HLAVAČKA, Milan: Co je Modernizace? In: KLADIWA, Pavel – ZÁŘICKÝ, Aleš: *Město a městská společnost v procesu modernizace*. Ostrava 2009, s. 13–19; HLAVAČKA, Milan: Modernizace. In: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 451–460. Z nepřehledného množství definic modernizace vybírám tu, kterou jsem si oblíbil pro její jednoduchost a komplexnost: „Komplex vzájemně souvisejících strukturálních, kulturních, psychických a fyzických změn, které vykrystalizovaly v minulých stoletích a formovaly svět, ve kterém dnes žijeme.“ LOO, Hans van der – REINEN, Willem van: *Modernisierung. Projekt und Paradox*. München 1992.
  - 2 CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*. Praha 2021.

trhu, občanskou společností a národní ideologií takřka výlučně z pohledu městského prostředí.³ Oproti tomu je venkov v tomto ohledu spíše onou příslověčnou *terrou incognitou*. Podrobnější nástin stavu bádání o modernizaci venkovského prostředí je k dispozici v naší monografii,⁴ na tomto místě ho pouze zrekapitulujeme. Daleko lépe než česká historiografie je na tom v tématu dějin vesnice, včetně její modernizace v 19. století, historiografie polská, což zjevně souvisí s mimořádným podílem zemědělství a rolnictva v minulém i současném Polsku, a tím i jeho větší politickou vahou.⁵ Cizojazyčné práce vznikly o dnešním polském regionu, jenž však byl od konce 18. století do roku 1918 součástí Předlitavska, a sice o Haliči. Studována byla proměna venkova v Haliči,⁶ mobilizace tamní společnosti prostřednictvím novin⁷ i význam aktivit ruských čtenářských spolků.⁸ Zemědělské spolky v procesu modernizace zemědělské výroby a emancipace venkovské společnosti rakouských zemí ve druhé polovině a na počátku 20. století zkoumal pro prostor Předlitavska, primárně pro rakouské země, Ernst Bruckmüller.⁹ Řada prací existuje pro Francii, což

-
- 3 Např. KLADIWA, Pavel – ZÁŘICKÝ, Aleš: *Město a městská společnost v procesu modernizace*. Ostrava 2009; FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007; FASORA, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno 2010; FASORA, Lukáš – MALÍŘ, Jiří a kol.: *Dějiny Brna 4. Modernizace města 1790–1918*. Brno 2020; KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. 2. díl. 1. svazek. *Muži z radnice*. 2. díl. 2. svazek. *Finance a infrastruktura*. Ostrava 2008, 2009; POKLUDOVÁ, Andrea: *Obecní rada Opavy 1850–1912. Komunální samospráva zemského hlavního města a její reprezentanti*. Opava 2007; RŮŽIČKA, Jan: *Maloměšťáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Brno 2016; GOMOLOVÁ KOVARÍKOVÁ, Tereza – MAREK, Pavel – PUŠ, Ivan: *Starostové – vůdcové, nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2016.
  - 4 CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny*, s. 12–18.
  - 5 Např. KARCZEWSKA, Anna: *Czemu ten nasz chłop ciemny. Inteligenckie dyskusje o czytelnicztwu ludowym w Królestwie Polskim w XIX. wieku*. Warszawa 2017; MOLENDKA, Jan: *Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski*. Warszawa 1999.
  - 6 STRUVE, Kai: *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*. Göttingen 2005.
  - 7 HIMKA, John Paul: *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the 19th Century*. New York 1988.
  - 8 ZAYARNYUK, Andriy: *Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914*. Edmonton 2003.
  - 9 BRUCKMÜLLER, Ernst: *Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914*. Wien 1973; TÝŽ: *Bäuerliche Mobilisierung und nationale Fra-*

souvisí s tradičním významem zemědělství v této zemi a s existencí rozsáhlých agrárních regionů v 19. století, které měly naprosto jiný charakter a rytmus života než mondénní Paříž, což historiky fascinuje už od doby Eugena Webera.¹⁰

Česká historiografie k tématu doposud příliš bohatá není. Jmenujme alespoň starší práce vyzdvihující zásadní roli hospodářských spolků v modernizaci moravského rolnictva v padesátých až sedmdesátých letech 19. století.¹¹ V posledních dvou desetiletích vznikla řada studií k dějinám agrarismu a agrárních elit. Agrarismu, zejména ve vztahu k peněžnictví a k politickým dějinám, se soustavně věnují Eduard Kubů a Jiří Šouša.¹² Zvláštní pozornost si zaslouží nejaktuálnější počín tohoto renomovaného dua autorů, realizovaný ve spolupráci s Barborou Štolleovou a dalšími historiky, komplexně mapující německé agrární hnutí v českých zemích (zejména v Čechách).¹³ Obzvláště bych vyzdvihl čtvrtou kapitolu knihy, „Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu“.

---

ge in der Habsburgermonarchie. Zur Genese und Struktur von politischen Organisationen der Bauern. In: SCHULTZ, Helga – HARRE, Angela, (eds.): *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne. Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Wiesbaden 2010, s. 71–87.

- 10 WEBER, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford 1976; SINGER, Barnett: *Village Notables in Nineteenth-Century France. Priests, Mayors, Schoolmasters*. Albany 1983; FORD, Caroline: *Creating the Nation in Provincial France. Religion and Political Identity in Brittany*. Princeton 1993; McPHEE, Peter: *The Politics of Rural Life. Political Mobilization in the French Countryside 1848–1852*. Oxford 1992; PÉCOUT, Gilles: La politisation des paysans au XIXe siècle. Réflexions sur l'histoire politique des campagnes françaises. In: *Histoire et Sociétés Rurales*, 1994, No 2, s. 91–125.
- 11 VERBÍK, Antonín: Hospodářský spolek v Dolních Kounicích. In: *Jižní Morava*, 1969, roč. 6, s. 98–104; TÝŽ: Počátky zemědělských spolků na Moravě. *Časopis Matice moravské*, 1970, roč. 89, č. 3–4, s. 226–252; TÝŽ: Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století. *Hospodářské dějiny*, 1978, roč. 1, s. 89–120; TÝŽ: Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století. In: *Časopis Matice moravské*, 1977, roč. 96, č. 1–2, s. 116–128; KRAVÁČEK, František: Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století. In: *Z historie vesnice střední Moravy (= Sborník prací PF University Palackého, Historie 3)*. Praha 1976, s. 5–58.
- 12 KUBŮ, Eduard – LORENZ, Torsten – MÜLLER, Uwe – ŠOUŠA, Jiří: *Agrarismus und Agrar-eliten in Ostmitteleuropa*. Praha – Berlin 2013; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: Podnikatelské a manažerské elity českého agrárního hnutí v období sklonku Rakouska-Uherska a za Československé republiky. (Úvahy o možnostech prohloubení a inovace badatelských přístupů). In: TÝŽ (eds.): *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006*. Uherské Hradiště 2006 s. 21–31; ŠOUŠA, Jiří – KAHUDA, Jan: *Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám*. Praha – Pelhřimov 2012.
- 13 KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ŠTOLLEOVÁ, Barbora a kol.: *Za německou hroudu a zrno. Agrární hnutí Němců v českých zemích období habsburské monarchie. Od hospodářských společností, odborných i politických spolků a exkluzivních politických reprezentací k agrárnímu stranictví (1848–1918)*. Praha – Pelhřimov 2023.

Velmi zajímavým a pro sociální aktivizaci a politizaci venkova důležitý tématem je sekularizace a s ní související antiklerikalismus.¹⁴

Pramenná základna pro poznávání politického a společenského života na venkově je nesrovnatelně chudší ve srovnání s tím, co máme k dispozici pro větší města. Nalezneme ji primárně ve státních okresních archivech. Zápisy ze zasedání obecních samospráv, materiály k obecním volbám, k obecnímu hospodaření, ke spolkovému životu nebo školství a další jsou mnohde zachovány jen zcela torzovitě či v lepším případě nekompletně. Také denní tisk či prezidiální spisy příslušného okresního hejtmanství přinášely mnohem více informací o městech než o venkovském prostředí. Máme k dispozici velmi málo ego-dokumentů, jež by umožnily antropologický přístup. Jako vhodná metoda se proto jeví sbírání střípků z více lokalit a různých oblastí formou mikrosond, přičemž mentální nastavení badatele musí být specifické. Zatímco v případě větších měst je badatel doslova „zavalen“ archivním materiálem i tištěnými prameny a čas mu zabere zejména jejich „vytřídění“, výběr relevantních informací, v případě venkova je časově náročné spíše dohledání vůbec nějakých informací. Má-li badatel ambici komparovat údaje z různých regionů, což byl i náš případ (do výzkumu jsme zahrnuli deset moravských a dva slezské okresy), záhy zjistí, že stav zachovalosti typologicky stejných pramenů se archiv od archivu významně liší. Co je v jednom archivu k dispozici, bylo v jiném už dávno skartováno. Badatel se rázem mění v detektiva hledajícího různé okliky, jak se dostat aspoň k náznaku potřebných informací, a to prostřednictvím jiných typů pramenů. Někdy uspěje více, někdy méně. Nezřídka dospěje spíše k hypotézám než k nezvratným faktům podloženým řadou pramenných důkazů. Nicméně i hypotézy jsou nezbytným krokem, který je na novém poli bádání legitimní učinit.

V následujícím textu se chci zaměřit na základní zjištění týkající se role místních lídrů, tedy „médií“ neboli iniciátorů a realizátorů procesu venkovské modernizace. Takovými „médií“ byli jednak vůdčí jedinci, lidé sami o sobě, jednak instituce, v nichž působili (školy, spolky), jednak společenské procesy, které se zejména, byť ne výlučně, prostřednictvím těchto institucí a jedinců na venkově etablovaly (politická aktivizace, sekularizace). Konkrétní příklady jsem vybral primárně z oblasti východomoravského Valašska, podhorského, tedy spíše odlehlejšího, nijak zvláště vyspělého regionu, napojeného na železnici až v polovině 80. let 19. století. K této volbě mne vedly zejména dva důvody. Tím prvním je

---

14 FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009; BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015.

nadprůměrný stav zachovalosti potřebných archivních materiálů ve Státním okresním archivu Vsetín, tím druhým pak potřeba nepřesáhnout v případě studie únosnou délku. Chci však podotknout, že základní závěry prezentované v následujícím textu, byť spočívají zejména na reáliích ze dvou valašských okresů (vsetínského a valašskomeziříčského), se v ničem zásadním neodlišovaly od situace zjištěné pro zbývajících deset okresů. Celé portfolio¹⁵ bylo přitom vybráno tak, aby typologicky reprezentovalo úrodné nížinaté i podhorské pasekářské okresy, okresy na počátku 20. století stále ryze zemědělské, i takové, z nichž část obyvatelstva docházela za prací do okolních továren, okresy jazykově převážně či zcela české, německé i polské.¹⁶ V každém okrese jsme se podrobně zaměřili na okresní město působící jako informační hub a na tři vesnice. Domnívám se tedy, že základní závěry, byť v budoucnu určitě doznají dílčích upřesnění, mají vypovídací hodnotu pro Moravu jako celek. Odlišnosti vyvstalé v meziokresním srovnávání byly spíše detailnějšího rázu a jsou zmíněny v citované monografii.

Lidé

Jak popsat průkopníky a lídry společenských změn na venkově? Vcelku očekávatelným rysem je ten, že venkovské prostředí se vyznačovalo nízkou úrovní formální vzdělanosti a až v poslední třetině 19. století se rapidně snížila míra jeho komunikační a sociální izolace. Změny související s modernizací byly na venkově iniciovány a prosazovány nejprve tlakem státu (například zdravotní a hygienická opatření) prostřednictvím úřadů jako okresní hejtman, okresní lékař či okresní zvěrolékař, respektive působením dalších vzdělaných jedinců přicházejících zvnějšku – mám na mysli zejména úřednictvo velkostatků. Typickým příkladem byl nadlesní Jan Bernard působící na Valašsku v obci Hovězí. Byl hlavním iniciátorem založení Hospodářského spolku v Hovězí v roce 1878, přednášel o potřebě správného hnojení, zalesňování, o důležitosti vzdělávání rolníků.¹⁷ Edmund Hawerland, lékař působící v Novém Hrozenkově, to

15 Kromě dvou již zmíněných jsme zahrnuli soudní okresy Jablunkov, Jaroslavice, Místek, Příbor, Skočov, Uherský Brod, Uherské Hradiště, Uničov, Velké Meziří a Zábřeh.

16 Polskojazyčné byly Jablunkovsko a Skočovsko, nacházející se od roku 1919 v Polsku. Německojazyčné či převážně německojazyčné byly okresy Jaroslavice a Uničov. Je nutno mít na paměti, že německojazyčná populace na Moravě se, ve srovnání se sousedními Čechami, daleko více koncentrovala do středních a větších měst a v menší míře se zabývala zemědělstvím. Proto byl německý politický agrarismus na Moravě oproti Čechám v podstatě bezvýznamný.

17 BERNARD, Jan: *Přednášky konané v hospodářském spolku na Hovězí a konečný návrh na zřízení rolnické školy v okresu Vsetínském. Na památku věnuje svým krajanům Jan Bernard, nadlesní, majitel zlatého zásl. kříže s korunou a předseda spolku.* Brno 1886.

dotáhl na pozici starosty obce. Značně se zasloužil o její modernizaci, hlavně v oblasti školství.¹⁸

Tito přistěhovalci byli postupně doplněni o mladé jedince, kteří se do rodného rurálního, zejména maloměstského, prostředí (na vesnici by neměli pracovní uplatnění) vrátili po studiích na univerzitě. Dali k dispozici své znalosti, a také patřili k prvním iniciátorům spolkového života, na nějž si navykli během studií v městském prostředí. Nepodceňujme ani roli sebeiniciativních rolníků – autodidaktů, kteří se stali přirozenými lídry venkovského společenství, aniž by dosáhli vyššího vzdělání. V 70. letech 19. století byl starostou Nového Hrozenkova Josef Orság-Vrančovský. Vypracoval se na zámožného rolníka, měl značné vědomosti o zemědělství, k nimž dospěl kupováním knih a odborných časopisů, které vřazoval do své osobní knihovny.¹⁹ Rolník Čeněk Kroupa byl dlouholetým starostou Zubří (1892–1920). V obci zakládal a vedl dobrovolný hasičský spolek, raiffeisenku i pojišťovnu hovězího dobytka, spoluzakládal Sokol a Hospodářský spolek. Ludvík Kubala se stal starostou obce Fryčovice v pouhých devětadvaceti letech. Ve Fryčovicích a okolních obcích byl tento mladý sedlák znám zaváděním inovací v rostlinné výrobě a chovu dobytka na své usedlosti.²⁰

Ve středomoravských Záhlinicích (dnes místní části Hulína) po celý život působil František Skopalík, který je dlouhá desetiletí vedl z pozice starosty. Jako jediný rolník byl pozván na slavnost položení základního kamene Národního divadla v Praze 16. května 1868. Inicioval komasaci (scelení pozemků), prosadil investici obce do modernizace cihelny, sehrál vůdčí úlohu v založení Hospodářské jednoty záhlinicko-krasické. Byl propagátorem zvelebování obce a zvyšování vzdělanosti a kulturní úrovně jejích obyvatel: „*Jmění obce vynakládejme k účelům k všeobecnému dobru směřujícím, k udržování v dobrém stavu a pořádku ústavů církevních, kostelů, škol, pohřebišť, starejme se o vzdělání budoucího pokolení a to, co předkové naši na pití vynakládali, vynakládejme my k našemu vzdělání, na časopisy, knihovny, starejme se o zámožnost v obci, podporujme štěpařství, cesty přiveďme do dobrého stavu, vysaďme každé prázdné místo ovocným neb lesním stromovým, jak to kde půda dovolí, slovem: proměňme naše pole a louky v utěšený ráj.*“²¹

18 KAZMÍŘ, Silvestr: *Nový Hrozenkov. Poohlédnutí za historií rázovité valašské dědiny 1649–2009*. Nový Hrozenkov 2009, s. 245.

19 *Valašské noviny*, 27. 7. 1907, s. 9.

20 CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny*, s. 39.

21 FIŠER, Zdeněk: František Skopalík ve svém životě a díle. In: FIŠER, Zdeněk a kol.: *Záhlinice a František Skopalík*. Brno 2016, s. 191–216, citát ze s. 203; FIŠER, Zdeněk: *Nové časy. Záhli-*

Vzdělání jedinci měli teoreticky největší potenciál být nositeli společenské změny. Nicméně na vesnicích žilo hlavně zemědělské obyvatelstvo, ve venkovských městech zemědělsko-řemeslnická populace. Jedinců s formálním vyšším vzděláním bylo minimum. Pokud se dochovaly potřebné archiválie, snadno to zjistíme z volebních seznamů pro obecní volby, neboť vzdělaní muži jsou jako tzv. honorační voliči v těchto seznamech snadno identifikovatelní, jelikož jsou zapsáni před voliče volící na základě platby daní. Pokud byla ve vesnici fara a škola, byli to učitel a farář, případně úředník zaměstnaný na velkostatku. Například v lidnatých Velkých Karlovicích, jež měly v roce 1910 stejně obyvatel jako Valašské Meziříčí, byli v roce 1873 jen čtyři honorační voliči (farář, dva učitelé, lékař) a v roce 1887 pět honoračních voličů (dva učitelé, farář, kooperátor, poštmistr) a další čtyři voliči s prokazatelně vyšším vzděláním (tři úředníci, nadlesní).²²

Způsob obživy i myšlení obyvatel vesnice se mohl změnit, pokud ji zasáhla urbanizace ve smyslu hospodářské, sociální i kulturní expanze městského způsobu života za hranice městského katastru. Zřejmě nejnázornější příklad sledujeme v případech, kdy je přímo ve vesnici či v jejím okolí postavena továrna, jež se stane významným zaměstnavatelem. Výsledkem je rychlá změna socioprofesionální struktury části místní society (jako ve Sviadnově u Místku, ve vesnicích okolo Zábřehu, kde mnoho lidí pracovalo v textilkách, nebo ve Velkých Karlovicích a Novém Hrozenkově, kde vznikly větší sklárny). Pokud vznikl průmyslový podnik přímo na vesnici, jako ve valašských Karlovicích a Hrozenkově, úředníci a kvalifikovaní mistři pracující v továrně byli významnými hybateli místního spolkového života. Například ve Velkých Karlovicích působil v Mariánské huti pěvecký spolek Květoslav (byť se brzy rozpadl), ve Františčině huti čtenářský spolek Palacký, pěvecký kroužek a smyčcová kapela. Skláři se tam aktivně podíleli na vzniku Sokola. V roce 1880 vznikl v Mariánské huti tovární hasičský sbor.²³

Vesničtí obyvatelé, byť často nedůvěřiví k novotám a uznávající „staré pořádky“, začali postupně oceňovat přínos nových znalostí a dovedností, zvláště v případech, které vedly k materiálnímu užítku, ke zvyšování výnosnosti rostlinné i živočišné výroby, ke schopnosti napsat žádost o subvenci, o náhradu po přírodní katastrofě, vést účetnictví a další agendu hospodářského spolku či venkovské záložny. Za klíčovou v tomto ohledu považujeme roli hospodářských (zemědělských) spolků.

---

nice Skopalíkovy (1848–1891). In: tamtéž, s. 99–128; *František Skopalík a jeho doba. Sborník příspěvků z odborné konference. Hulín a Záhlinice, 15.–16. června 2022. Kroměříž 2022.*

22 Státní okresní archiv (SOKA) Vsetín, f. Archiv obce Velké Karlovice, i. č. 106, sign. I/2, k. 1.

23 *Velké Karlovice 1714–2014. Velké Karlovice 2014, s. 131.*

Hospodářské spolky²⁴

Pochopení významu zemědělské osvěty pro pozvednutí životní úrovně i daňových příjmů vedlo osvícenský stát k založení moravské Společnosti pro zvelebení orby, přírodoznavectví a vlastivědy (1770). K její transformaci došlo v 50. letech 19. století, kdy na Moravě vzniklo prvních devět filiálních hospodářských spolků. Od přelomu 60. a 70. let 19. století nastal rychlý přerod spolkových filiálek do samostatných hospodářských jednot. V rozvinuté podobě poslední třetiny 19. století se stal základní organizační jednotkou zemědělského spolčování okresní zemědělský (hospodářský) spolek s místními pobočkami na jednotlivých vesnicích. Doplňovaly je úzeji specializované zemědělské spolky, kupříkladu lesnické, zahradnické, ovocnářské, včelařské atd. Seznamovaly hospodáře s technologiemi pěstování nových a výnosných plodin, s racionalizací chovu užitkových zvířat a se zahraničními zkušenostmi, jichž by rolníci individuálně nemohli nabýt.

V roce 1868 bylo na Moravě 28 okresních zemědělských spolků, v roce 1884 celkem 54 spolků s 12 777 členy. V devadesátých letech již existovaly zemědělské spolky ve všech soudních okresech, do roku 1896 jejich počet vzrostl na 102.²⁵ Podle Antonína Verbíka mobilizovaly tyto spolky v 60. letech 19. století, tedy ještě před jejich přetvářením do hospodářských jednot, okolo 12 000 moravských rolníků.²⁶ V roce 1912 se ve sto dvaceti českých a německých hospodářských spolcích na Moravě organizovalo 39 938 mužů.²⁷ Ve vedení zemědělských spolků nacházíme – vedle hospodářských úředníků a zaměstnanců vel-

---

24 K tematice nejnověji POPELKA, Petr: Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století. In: *Moderní dějiny* 27, 2019, s. 1–29; CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny*, s. 181–210; POKLUDOVÁ, Andrea: Hospodářský spolek pro severovýchodní Moravu. Významný aktér v modernizačním procesu rolnictva Pobeskydí v letech 1862–1914. In: *Časopis Matice moravské*, 2020, roč. 139, č. 1, s. 107–127.

25 VERBÍK, Antonín: Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století. In: *Časopis Matice moravské*, 1977, roč. 96, č. 1–2, s. 116–128, zde s. 117–118; VERBÍK, Antonín: Počátky zemědělských spolků na Moravě. In: *Časopis Matice moravské*, 1970, roč. 89, č. 3–4, s. 226–252, zde s. 251–252; VERBÍK, Antonín: Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století. In: *Hospodářské dějiny*, 1978, sv. 1, s. 89–120, zde s. 99.

26 K početní základně i k základní charakteristice přehledně *Hospodář moravský*, roč. 2, č. 5, květen 1864; VERBÍK, Antonín: *Počátky zemědělských spolků*, s. 226–252.

27 *Verzeichnis der Landeskulturräte, Landwirtschaftsgesellschaften und der land- und forstwirtschaftlichen Vereine in dem im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern*. Wien 1914, s. 224–233.

kostatku – nezanedbatelné zastoupení kněží a učitelů. V členské základně postupně přibývalo „řadových“ rolníků.

Nejefektivnější aktivizační metodou všech hospodářských spolků byla praktická prezentace. Filiální hospodářské spolky proto organizovaly prakticky zaměřené besedy, přednášky či výstavy. Častým tématem byla, zejména v 60. a 70. letech 19. století, problematika hnojení, neboť se od něj odvíjelo citelné zvýšení produktivity polního i lučního hospodářství.

Na Valašsku fungovaly na konci 19. století hned čtyři významné zemědělské spolky. V roce 1897 měla Hospodářská jednota pro okres valašskomeziříčský v Zášově 347 členů, Hospodářsko-průmyslový spolek pro Vsetín a okolí se sídlem ve Vsetíně 183 členů, Hospodářský spolek „Přemysl“ pro okres vsetínský v Jablůnce 517 členů, a Hospodářský spolek hověžský se sídlem v Hověží také 517 členů.²⁸ K prominentním členům posledně jmenovaného spolku náleželi starostové několika obcí, ředitelé škol, učitelé, faráři, lékaři či okresní soudce. V roce 1897 uspořádal Hospodářsko-průmyslový spolek pro Vsetín a okolí sedm výborových a osm veřejných schůzí, na nichž se odbývalo 13 přednášek, a to ve městě i v okolních vesnicích. Zařídil ovocnou školku, prodejní skladiště umělých hnojiv a družstvo pro místní pojišťování hověžního dobytka.²⁹ Okresní hospodářská jednota ve Vsetíně (vznikla v roce 1900 splnutím spolků vsetínského, hověžského a jablůneckého) konala v roce 1902 pět veřejných schůzí s deseti přednáškami v různých obcích okresu, pořádala pícninářsko-dobytkářský kurz a zahájila odvodňování pozemků ve Vsetíně (jež bylo dokončeno v roce 1903).³⁰

Dalším příkladem významného zemědělského spolku, tentokrát jednoho z nejstarších, je Filiální hospodářský spolek paskovský / Hospodářská jednota pro severovýchodní Moravu (zal. 1862). Ke klíčovému aktérům tohoto spolku – vedle fryčovického starosty, sedláka Ludvíka Kubaly – náležel palkovický farář P. Ferdinand Baar. Byl to muž znalý rolnické problematiky, jenž na spolkových schůzích vedl horlivé debaty o minimální výměře pozemků a dalších sociálních otázkách venkova, jako např. příčinách hospodářského úpadku rolnických usedlostí. Na výjezdních schůzích šířil mezi rolníky praktické rady ohledně zavádění preventivních opatření zamezujících šíření nálezů v chovech dobytka.³¹ Jednatelům spolku byl po jistou dobu řídící učitel ve Frýdlantu Josef Mnohoslav Kadlčák.

Již v průběhu 60. a 70. let 19. století hospodářské spolky masivně podporovaly zakládání rolnických záložen, které měly venkovanům umožnit dosáhnout

28 SOkA Vsetín, f. Okresní úřad Valašské Meziříčí, k. 428, sign. N-1.

29 Tamtéž.

30 Tamtéž.

31 POKLUDOVÁ, Andrea: *Hospodářský spolek pro severovýchodní Moravu*, s. 106.

na úvěr bez nutnosti vysokého zadlužení u lichvářů. Na Valašsku byly raiffeisenky zakládány především na konci 19. století – v Halenkově (1896, v čele stál kaplan Jan Vévoda), v Jablůnce (1896, evangelický vikář J. Drobny), v Poličné (1897, učitel Vojtěch Chlebovský), v Novém Hrozenkově (1898 přičiněním halenkovského kaplana),³² v Hovězí (1899, farář J. Daněk a učitel J. Dokulil), ve Vsetíně (1900 pod názvem Spořitelni a záloženský spolek Zádruha, kaplan Fr. Světlík) či ve Valašském Meziříčí (farář František Skrbecký).³³

Školství jako modernizační faktor³⁴

Mezi lidry venkovského společenství se koncem 19. století zařadil i učitel. Byl významným sloupem, o nějž se opíral stát ve svém modernizačním úsilí. Nová školská soustava vznikla prostřednictvím předlitavských školských zákonů z let 1868–1869. Zákon (tzv. Hasnerův) ze 14. května 1869 vytvářel příznivé podmínky pro profesionalizaci učitelského povolání, neboť zbavil učitele nejtěžších existenčních starostí. Učitelé se stali veřejnými úředníky „pod penzí“ a s takovým platem, „*aby se mohli ze vši síly povolání svému věnovat, osvobození od omezujících vedlejších povolání*“, jak uváděl § 55 zákona. Veřejná škola měla být podle tohoto zákona zřízena všude tam, kde v jedné osadě nebo několika osadách nacházejících se v obvodu jedné hodiny pěší chůze bydlelo alespoň 40 školou povinných dětí, které dosud musely navštěvovat školu přes čtyři kilometry vzdálenou.

Školní docházka byla teoreticky všeobecná a povinná, avšak po celé 19. století zůstávala, hlavně ve venkovském prostředí, nepravidelná a zanedbávala se ve prospěch dětské práce. Příspěvek odrostlejších dětí do rodinné ekonomiky nebyl jediným faktorem – v zimních měsících bylo z odlehlých podhorských osad prakticky nemožné do nejbližší školy docházet. Ještě v roce 1890 bylo negramotných 34,5 % obyvatel soudního okresu Vsetín, byť celomoravský průměr už tehdy činil pouhých 6,9 %. O stavu školství na Valašsku přináší zajímavé údaje dotazníková akce ze školního roku 1875/76. Škol bylo dosud málo a třídy byly značně přeplněné. Například jednotřídní škola v Hovězí měla

32 SOkA Vsetín, Pamětní kniha Nového Hrozenkova od roku 1784, s. 11.

33 PETRUS, Jan: *Okresní hejtmanství Valaško-Meziříčské na Moravě. Stav v roce 1900–1902*. Krásno 1903.

34 Podrobněji viz KLADIWA, Pavel: *Obecné školy a jejich učitelé jako základní kultivační faktor rurálního prostředí (Valaško v posledním půlstoletí před I. světovou válkou)*. In: *Moderní dějiny*, 2019, roč. 27, č. 1, s. 23–48; CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny*, s. 143–180.

460 dětí, jednotřídka u kostela ve Velkých Karlovicích 420 dětí, do dvojtřídek bylo zapsáno 349 dětí v Zubří a 269 dětí v Zašové. Nemalá část dětí do školy nechodila či chodila velmi nepravidelně. Výuku značně zanedbávalo 60 % dětí ve Velkých Karlovicích, 40 % žáků v Hovězí, 32 % v Novém Hrozenkově. Ve výkazu karlovičské školy bylo přímo uvedeno, že důvodem je velká vzdálenost bydliště od školy a nedostatek místa ve škole.³⁵ Ve školním roce 1886/87 byl roční průměr absence žáků školy v Novém Hrozenkově 41 %, v Zašové 26,5 %.³⁶

V roce 1878 měl soudní okrese Vsetín 14 škol, o deset let později 20 škol v 18 obcích (Velké Karlovice tehdy ještě patřily do jiného okresu).³⁷ V roce 1910 bylo v okrese Vsetín (už včetně Velkých Karlovic) 41 obecných škol.³⁸ Už z tohoto bezprecedentního nárůstu za jeden a půl generace jasně vyplývá, že kdyby do škol pravidelně chodily všechny děti, původní kapacita budov a tříd nemohla dostačovat. Školní absence nebyly konstantní v průběhu celého školního roku, nýbrž kolísaly v závislosti na zaměstnání dětí při zemědělských pracích a na počasí. Při ročním průměru absence v I. třídě v Hovězí 51,5 % byla ve školním roce 1882/83 měsíční absence v únoru a v březnu „pouze“ 21 %, respektive 27 %, kdežto v květnu 71 %, červnu 69 % a červenci 68 %. Ve II. třídě byla situace ještě horší, neboť roční průměr absence činil 77 %, přičemž v červnu a v červenci nebyl ve třídě téměř nikdo (94 % a 96 %).³⁹ Z dílčích měsíčních výkazů (souhrnné údaje se nedochovaly) zameškané výuky pro poslední předválečné roky jednoznačně vyplývá, že se školní docházka značně zlepšila.⁴⁰

Zaměstnávání zejména odrostlejších dětí, a to nejen při neplacených domácích pracích, ale i formou výdělečné činnosti, patřilo k běžné praxi a nevyplývalo nutně jen z negativního vztahu rodičů ke vzdělání, nýbrž bylo především výsledkem tlaku ekonomické reality v chudých dolních vrstvách. K postupnému snižování absence vedl, kromě rostoucího povědomí o významu gramotnosti, zejména disciplinační tlak státu na rodiče, vykonávaný prostřednictvím učitelů. Učitelé měli povinnost vést výkazy neomluvené absence, za niž měli být rodiče pokutováni. Obecní samosprávy však v řadě případů vybíraly pokuty liknavě – mohly se bát poklesu voličských hlasů anebo jen prostě sdílely s rodiči názor na zbytečnost školních vědomostí a na potřebu pomoci dětí doma. Učitelé se nezřídká dostávali do konfliktu s rodiči, které kvůli neomluveným

35 SOkA Vsetín, f. Okresní úřad Valašské Meziříčí, k. 159, dotazníková akce o stavu školství 1875–76.

36 SOkA Vsetín, f. Okresní školní výbor (OŠV) Valašské Meziříčí, k. 6. Dotazníkovou akci zorganizovalo okresní hejtmanství na popud zemského výboru.

37 Tamtéž.

38 SOkA Vsetín, f. OŠV Vsetín, k. 10, sign. 57-3.

39 SOkA Vsetín, f. OŠV Valašské Meziříčí, k. 6.

40 SOkA Vsetín, f. OŠV Valašské Meziříčí, k. 160, školní docházka 1910.

hodinám „udávali“. Někteří našťvaní rodiče si pak vymýšleli lživá obvinění, aby se učitelé pomstili, nejčastěji z údajného bití dětí.⁴¹

Na zahušťování sítě škol, jakož i na výstavbu nových, dobovým standardům odpovídajících školních budov, tlačil stát, který podle zákona z 25. května 1868 vykonával nejvyšší správu a dohled nad vyučováním. Nicméně podle předlitavského obecního zákona patřily výstavba a provoz obecních škol do gesce obcí, takže stát nařizoval něco, co následně sám nefinancoval. V letech, kdy musely venkovské obce realizovat výstavbu školy, došlo v rozpočtu ke značnému nárůstu výdajů. Tomu musely odpovídat i zvýšené příjmy získané výběrem daní nebo půjčkou, jejíž splácení však také musely v budoucnu pokrýt daňové výnosy. Stát tedy v podstatě modernizoval na cizí účet.

Navzdory dílčím konfliktům se popularita a společenská vážnost učitele ve venkovské komunitě nakonec významně zvýšily, za což vděčil své praktické využitelnosti, multikompetenčnosti a mimoškolním aktivitám. Na počátku období existence obecních samospráv byl učitel vedle faráře při tehdejšímu stavu gramotnosti často jediným člověkem v obci, který pochopil nařízení a oběžníky přicházející z okresu a uměl na ně napsat odpověď.⁴² Později učitelé velmi aktivně působili v hospodářských, spořitelních a záloženských spolcích (často vedle farářů). Okresní školní rady nařizovaly v 90. letech 19. století, aby učitelé zřizovali místní hospodářské spolky.⁴³ Učitelé přispívali do novin a časopisů. Stáli v čele hospodářských jednot a rozvíjejícího se družstevního hnutí, které mělo pro zemědělce ohromný praktický význam. Například v obci Poličná (dnes místní část Valašského Meziříčí) nadučitel Horák s učitelem Randýskem založili spolek Valašská beseda, jenž pořádal zemědělské přednášky, hrál poučná divadla, objednal pro rolnictvo vzorové luční brány, nabádal rolníky ke stavění vzorných chlévů.⁴⁴

Učitelé byli i u zrodu čtenářských spolků, místních odborů národních jednot a Sokola, pokud tyto spolky ve vesnici byly. Kupříkladu ve výboru Tělocvičné jednoty Sokol v Novém Hrozenkově v roce 1912 byli tři z jedenácti členů učitelé, ve výboru Tělocvičné jednoty Sokol ve Velkých Karlovicích šlo v roce 1913 o sedm učitelů z celkem jedenácti osob. Aktivity v nacionálních spolcích typu národních jednot či Sokola ukazují, že učitelé byli ve venkovském prostře-

---

41 Celá řada příkladů je dochována pro Valaško v SOkA Vsetín, f. OŠV Valašské Meziříčí, k. 98.

42 PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha 2012, s. 317.

43 MACHOVÁ, Barbora – ŠIPÖCZOVÁ, Eva: Reflexe vztahu venkovského učitele a lokálního společenství na pozadí událostí zaznamenaných ve školních kronikách na Moravě na přelomu 19. a 20. století. In: *Národopisná revue Strážnice*, 2014, roč. 24, č. 2, s. 117–127, zde s. 118.

44 SOkA Vsetín, Kronika národní školy obce Poličná, s. 79.

dí předními národními aktivisty, kteří svou činností a svým příkladem rozšiřovali ideje národního hnutí. Propojení činnosti národní a občanské a ekonomicky emancipační (tj. souběžná činnost v národních spolcích a v dalších typech spolků) bylo typické i pro lokální rolnické lídry, jak už jsme si ukázali na několika příkladech v úvodní části. Ostatně tyto různé typy činnosti se nezřídka prolínaly i v rámci aktivit jednoho a téhož spolku, a tedy i recipienti spolkové činnosti (což nebyli jen samotní členové) je vnímali jako propojené.

Řada učitelů sympatizovala s pokrokářským hnutím, které mělo blízko k Sokolu a k husitství. Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, vyznávající podporu pokrokářských ideálů volné interkonfesijní školy a názorové svobody, měl v roce 1912 6 061 členů.⁴⁵ Takoví učitelé se dostávali do konfliktu s konzervativními elementy místního prostředí, zejména s faráři, protože odmítali autoritativně dozorující vystupování místních církevních hodnostářů. Ne vždy vyšel učitel ze sporů jako vítěz. V klerikálních oblastech tomu často bylo obráceně.⁴⁶ Navíc ke sporům ani nemuselo dojít, protože část učitelstva názorově souzněla s konzervativci. Proti pokrokářskému proudu v učitelstvu se vymezil Katolický spolek českých učitelů na Moravě. V roce 1909 měl 600 členů.⁴⁷

Politická aktivizace moravského venkova

Podle Milana Řepy byl proces politické a společenské aktivizace moravského obyvatelstva dovršen na přelomu 19. a 20. století, kdy přestala existovat „bílá“ místa v podobě regionů či obcí, jež by zůstávaly lhostejné vůči politickému dění v zemi. Stěžejní posun měl nastat ve dvou vlnách, a sice za táborového hnutí v letech 1868–1873 se zesílenou agitací národního hnutí, respektive s politickým rozrůžňováním na přelomu 19. a 20. století spjatým s rozšiřováním volebního práva a vyhoceným nacionálním antagonismem (demonstrace a bouře v souvislosti s odvoláním Badeniho jazykových nařízení, hilsneriádou a hnutím za všeobecné a rovné volební právo). Dva faktory přitom sehrály ústřední roli a představovaly společný jmenovatel všech uvedených mezníků: fenomén voleb a národní hnutí.⁴⁸

45 *Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě*, 1912, roč. 11, s. 1126.

46 MACHOVÁ, Barbora – ŠIPÖCZOVÁ, Eva: *Reflexe vztahu venkovského učitele*, s. 117–127; FASORA, Lukáš: *Sekularizace a „klerikální bašty“ na Brněnsku a Vyškovsku*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 253–266.

47 *Katolický učitel. Orgán Katolického spolku českých učitelů na Moravě*, 1909, roč. 1, č. 1.

48 CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny*, s. 247–269.

Začněme u táborového hnutí, vyvolaného nezohledněním významu zemí Koruny české při reorganizaci státu po porážce v prusko-rakouské válce, avšak artikulujícího i sociální a ekonomické požadavky. Tábory lidu neměly svou masovostí obdoby – těch největších se účastnily až desítky tisíc obyvatel. První mítink se uskutečnil v roce 1868 a toto období pořádání táborů na Moravě trvalo šest let, byť s kolísající intenzitou, kulminovalo pak v letech 1869 a 1871. Moravské táborové hnutí se od hnutí v Čechách lišilo ve dvou základních aspektech. Zaprvé: vycházelo z místních iniciativ a mezi iniciátory a organizátory převažovali lokální činitelé, kupříkladu okresní hospodářské spolky. Zadruhé: většina moravských táborů měla silně religiozní ráz.⁴⁹

V roce 1899 došlo současně ke zrušení Gautschových jazykových nařízení (už tak oslabujících oproti Badeniho nařízením pozici češtiny ve vnitřní úřední řeči) a k procesu s Leopoldem Hilsnerem. Bouře zasáhly kromě Brna zejména východní polovinu Moravy, tj. Hanou, Valašsko a Slovácko. Hlavním dějištěm byla města s židovskými obyvateli, avšak konflikty byly hlášeny rovněž z menších měst a obcí, jako například z Liptálu, Nového Hrozenkova či Bystřice pod Hostýnem. Ve Vsetíně vedly protizidovské excesy z večera 24. října 1899 k vytlučení oken synagogy, výloh obchodů a k rabování obchodů. Po střelbě četníků zůstalo pět mrtvých a několik těžce zraněných. Odsouzeno bylo celkem 43 lidí.⁵⁰ Události roku 1899 dokládají zrychlující se intenzitu společenské komunikace, podrobně o nich referovaly noviny.

Na počátku 20. století si psal deníkové zápisky vsetínský rolník a hostinský evangelického vyznání Josef Lukotka. Deník je psán úhledným rukopisem dokládajícím „vypsanou ruku“ pisatele. Je zřejmé, že i maloměstský obyvatel z podhorské oblasti se už zajímal o řadu věcí a považoval se za součást národního organismu. V roce 1905 a 1907 si Lukotka kupříkladu zapsal pochvalná slova o zdařilých představeních sehraňých ve Vsetíně brněnským národním divadle. V roce 1908 zachytil informace o úmrtí Jana Palackého a Svatopluka Čecha. V roce 1909 si zapsal zprávu o zatýkání členů pokrokařského hnutí v Praze, zaujaly ho tzv. vlastizrádný proces v Záhřebu, vytlučení oken českých hostinců ve Vídni a uzavření české školy v Poštorné (náležející do roku 1919 k Dolním Rakousům). „V nejbližším zasedání říšské rady,“ zaznamenal si, „budou-li jen chtít slovanští poslanci, budou mít dost materiálů, ale aby jen byli všichni poctiví, si přeje národ.“ V roce 1911 jej rozhněvalo úřední zapečetění budovy české školy spolku Komenský ve Vídni. Záznam z roku 1912 dosvědčuje jeho kladný vztah k Sokolu: „Sokol vsetínský pořádal veřejné cvičení (ženy

---

49 Tamtéž.

50 PAVLÍK, Richard: *Retrospektivní kronika města Vsetína z let 1500–1930*. Vsetín 1960, s. 223–226.

prosná a na náradí, muži to samé a pochodové). Viděli jsme v malém, co v Praze na 6. sletu bude asi 6 000 cvičiti. Škoda že nemožu do Prahy.⁵¹

Politická aktivizace veřejnosti na přelomu 19. a 20. století dokázala vtáhnout do dění i městský a maloměstský proletariát a nemajetné obyvatele vesnic,⁵² tedy ty sociální skupiny, které byly nejpozději zasaženy a zároveň znejistěny společenskou modernizací. Společensky nezakotvení jedinci z jejich řad hledali svou sociální a kulturní identitu.

K aktivizaci obyvatelstva a polarizaci názorů přispívaly spolky a noviny. Krátce před první světovou válkou v politickém okrese Valašské Meziříčí, který byl tvořen 48 obcemi, na vesnicích působilo třináct hasičských spolků, devět besídek a hospodářsky vzdělávacích spolků, osm náboženských, sedm spořitelních a záloženských, pět čtenářských a čtenářsko-pěveckých spolků, čtyři sdružení rolnické omladiny, tři odbory Národní jednoty pro východní Moravu. Uvedeme-li si příklady konkrétních vesnic, v Novém Hrozenkově fungoval pěvecký a hudební spolek skláren, hasičský spolek, hospodářská besídka, Sokol, Orel, Omladina. V Hovězí nalézáme kromě Hospodářského spolku katolický pěvecký spolek, hasičský spolek, Omladinu, katolický spolek. Ve Velkých Karlovicích mohli obyvatelé vstoupit do spolku továrního hasičského, obecního hasičského, živnostenského židovského, továrního pěveckého, učitelského, pěveckého, čtenářského, národní jednoty, zemědělského, hospodářské besídky a kasina.⁵³ V Zašové existovalo k roku 1893 už osm spolků: hasičský spolek, spořitelní a záloženský spolek, spolek vojenských vysloužilců, hospodářská jednota, spolek sv. Terezie, čtenářsko-pěvecký spolek, občanská beseda, sdružení venkovské omladiny.⁵⁴

Na Valašsku vycházely počátkem 20. století Valašské noviny (později pod názvem Palacký), mající blízko k pokrokářskému hnutí, klerikální Noviny z Pod-Radhoště a sociálnědemokratický list Boj Valašska. Zprávy z novin dokládají, že v té době pořádali pokrokáři i sociální demokraté poučné přednášky a schůze, a to i na vesnicích. Jejich četnost stoupala v době před zemskými či říšskými volbami. Na Valašsku kandidoval Tomáš Garrigue Masaryk v roce 1907 a 1911. V obou případech Masaryk uspěl, a to s podporou pokrokářů a v užší volbě i sociálních demokratů. Následně „svůj“ volební obvod pravidelně navštěvoval a pořádal setkání s obyvateli.

51 SOka Vsetín, f. Archiv města Vsetín, deník Josefa Lukotky, kniha 132, 132b.

52 Srov. STROBACH, Vít: *Židé: národ, rasa, třída. Sociální hnutí a židovská otázka v českých zemích 1861–1921*. Praha 2015, s. 24–33.

53 VÁCLAVEK, Matouš: *Vlastivěda moravská. II. Místopis, Vsatský okres*. Brno 1909.

54 SVOBODOVÁ, Jitřenka a kol.: *Zašová*. Zašová 2003, s. 11.

Klerikálové vedli proti Masarykovi velmi intenzivní a tvrdou předvolební kampaň, například první dvě strany zvláštního volebního vydání Novin z Pod-Radhoště lze bez nadsázky označit za házení špíny na Masaryka.⁵⁵ Masaryk uspěl v městském volebním obvodu, okolní dva venkovské volební obvody byly doménou klerikálů, Kadlčáka a Valouška. Poslanec Kadlčák vykonal před volbami 1911 v zimním období 40 schůzí ve svém volebním okrese. Kadlčák i Valoušek působili v rámci struktur Katolického spolku moravského rolnictva.

Sekularizace

Pojednání o sekularizačním procesu zahájíme dvěma konkrétními ilustrativními příklady. V roce 1897 se odehrál konflikt mezi představenstvem obce Zubří a tamním kooperátorem Františkem Dvořáčkem. Příčinou byla kooperátorova ingerence, z pohledu obecní samosprávy nepatřičná, do voleb do poslanecké sněmovny říšské rady. Kooperátor se totiž vyjádřil o Krupovi, starostovi obce, že je socialistou, a také uvedl, že volitelé zaprodali volby za tři zlaté. Kooperátor agitoval z kazatelny i poté, co se dozvěděl, že byla na jeho chování podána stížnost. Starostovi spílal, že přivedl do obce neznaboha a že odebírá bezbožné listy. Dvořáček byl za urážku na cti odsouzen k pokutě 20 zlatých anebo ke čtyřem dnům vězení.⁵⁶

O třináct let později se do konfliktu s farou v Novém Hrozenkově dostal tamní sedlák a obecní radní Joža Ország-Vranecký, a to kvůli své velmi aktivní roli při založení Sokola. Farář proti němu začal brojit, načež Ország-Vranecký zaslal otevřený dopis do novin *Palacký*, adresovaný „pobožným zlodějům do Nového Hrozenkova“: „Dne 18. 8. [1910] byl zdejší obecní výbor přítomen službám božím a pak slavnostní výborové schůzi, do které jsem se jako radní dostavil, ne však do kostela. Na otázku, proč nebyl jsem v kostele, odpověděl jsem: Nepovažuji náš kostel za dům modlitby ani faráře za sluhu božího, a sice proto, že z domu božího udělal politickou arenu a na kazatelně místo evangelia vykládá politiku. Nepoctivá politika i dle názoru některých politiků je prý ‚svinstvo‘ a pro takovou věc nepotřebuji chodit do kostela. Tolik jsem řekl, to dnes opakuji veřejně v novinách a nemohu z toho slevit ani písmenky. Někteří Hrozenkovjané na to reptali, že dyť aj ti židáci byli v tom kostelíčku a já ne. Já nic proti tomu nemám, když se chce někdo přetvařovati, ale také si od nikoho nedám předpisovati, abych se přetvařoval já...“⁵⁷

55 *Noviny z Pod-Radhoště*, 21. 5. 1907, s. 1–2.

56 SOkA Vsetín, f. Okresní úřad Valašské Meziříčí, k. 10, pres. 1897/41.

57 *Palacký*, 26. 8. 1910, s. 5.

Co uvedené příklady dokladují? Jednak je patrné, že se už i na venkovské komunální úrovni odehrával místy poměrně intenzivní ideový souboj klerikálů s pokrokáři, což se zrcadlilo v lokálním tisku. A jednak je zjevné, že katolická církev s velkým znepokojením vnímala nástup sekularizačních tendencí a snažila se jim čelit politickou aktivitou, čímž však stále více získávala ráz jedné z veřejných institucí v rámci občanské společnosti a oslabovala sakrální rozměr své moci. Na Valašsku se klerikální tábor naplno zformoval v roce 1912 se vznikem Katolicko-politické jednoty pro politický okres vsetínský. V osmičlenném výboru tohoto politického spolku nalézáme mj. faráře z Hovězí a z Halenkova a katechetu ze Vsetína.⁵⁸

Klerikální tábor se na Valašsku ostře vymezil, mj. formou novinových polemik, vůči pokrokářům a sociálním demokratům. Zároveň klerikálové hodnotili negativně organizace, které byly s pokrokovým hnutím personálně a ideově propojené. Místní organizace národních jednot proto nevnímali, alespoň ne primárně, jako české národní organizace, ale jako výbojné průkopníky pokrokařských zásad. Z podobného důvodu klerikálové odsuzovali Sokol, a to pro jeho v podstatě bezkonfesijní charakter, který se navíc inspiroval antickým ideálem souznění ducha a těla.⁵⁹ Katolická periodika tento spolek, který podle nich nebyl primárně spolkem tělocvičným, nýbrž kulturně-politickým, napadala.

V těch vesnicích, na jejichž katastru či v bezprostřední okolí vznikl tovární průmysl, sílil vliv sociálnědemokratického hnutí (Velké Karlovice, Nový Hrozenkov). Na Valašsko zajížděli, zvláště v rámci předvolebních kampaní, přednášet sociálnědemokratičtí agitátoři. Například známý prostějovský redaktor Josef Krapka pořádal koncem roku 1907 na Valašsku čtyři schůze s programem „O klerikalismu a socialismu“.⁶⁰ Rostoucí politický vliv sociálních demokratů na Valašsku lze dokumentovat například výsledky voleb. Ve všeobecné kurii zemských voleb 1913 zvítězil na převážně rurálním Vsetínsku nám již známý klerikál J. M. Kadlčák, avšak sociální demokrat Merta příliš nezaostal.

Závěr: Venkov a fenomén společenské změny

V posledních desetiletích 19. století a na počátku 20. století se značně zmírnila izolace rurálního prostředí. Venkov se více a více propojoval s městským pro-

58 *Noviny z Pod-Radhoště*, 24. 2. 1912, s. 5.

59 BALÍK, Stanislav – FASORA Lukáš – HANUŠ Jiří – VLHA Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015, s. 58.

60 *Valašské noviny*, 23. 11. 1907, s. 3.

středím, kulturně, hospodářsky a politicky (občansky i národně). V procesu modernizace nebyl pouze pasivním příjemcem. Prvotní impulzy sice přicházely především zvnějšku, nicméně postupně, v rostoucí intenzitě, venkovské prostředí začalo vyvíjet i vlastní iniciativu a jeho lídři vstoupili do celospolečenského diskurzu. Také na venkově se rozvinul poměrně bohatý a intenzivní spolkový život. V souvislosti s rozšiřováním volebního práva do předlitavského parlamentu nastala společenská a politická aktivizace, tedy intenzivnější účast stále širšího okruhu obyvatel na veřejném dění, a jejich identifikace s určitými politickými idejemi, stranami nebo osobnostmi. Na venkově se uplatnily zejména strany agrární a křesťansko-sociální, jež na rurálního voliče cílily svým programem, kterým v městském průmyslovém prostředí příliš nebodovaly. V prostředí venkovských měst se dílčím způsobem uplatňovalo – k nevoli konzervativních kruhů – pokrokařské hnutí, a v obcích s větším zastoupením továrního dělnictva získávala stoupence sociální demokracie. Politické strany, přinejmenším ty masové, vplývaly do svých ideových a volebních programů od zavedení všeobecného volebního práva (1897) i body týkající se venkovského prostředí. Venkov se společensky aktivizoval a občansky emancipoval. Týkalo se to zejména jeho vyšších a středních společenských vrstev, což však platí i pro městské prostředí.

Neoddělitelnou součástí komplexu společenských změn byla nacionalizace. Domnívám se, že dosavadní česká historiografie sice správně vyzdvihla zejména sociálně emancipační význam nacionalismu pro dolní vrstvy společnosti, avšak málo zdůraznila velmi pevnou a komplexní provázanost nacionalizace s občanskou, kulturní a ekonomickou modernizací. Ideje spjaté s národním hnutím získaly obzvláštní průraznost a přitažlivost tím, že do veřejného prostoru nevstupovaly pouze izolovaně, tj. nepropagovaly uvědomělé národovectví jen jako ctnost stojící samu o sobě. Byly totiž, a to považuji za klíčové, zakomponovány do celé řady aktivit, které přinášely hmatatelné benefity. Zemědělské, záloženské, školské, čtenářské a další spolky získávaly popularitu pro svůj praktický užitek. Zároveň se profilyovaly, stejně jako jejich stěžejní činovníci, jako národní. Ani nacionalistické spolky typu národních jednot a Svazu Němců (Bund der Deutschen) nevykonávaly jen národně agitační činnost. Národní jednoty měly kupříkladu živnostenský či národohospodářský odbor. Bund der Deutschen Südmährens zdůrazňoval i své aktivity v hospodářské činnosti, především ve zvelebování zemědělských a živnostenských poměrů a v pomoci malovýrobcům a rolníkům.⁶¹

---

61 MARKEL, Martin: Svaz Němců jižní Moravy do roku 1914. Příspěvek k charakteru nacionalismu na počátku století. In: *Časopis Matice moravské*, 2000, roč. 119, č. 2, s. 403–421.

Nacionalizace a občanská emancipace šly týmiž kanály, tj. osobami, novinami, spolky, stranami; byly spolu neoddělitelně spjaty. Lídři vedli venkovské společenství, primárně svým osobním příkladem, do lůna občanské společnosti vnímané jako národní společnost.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Státní okresní archiv Vsetín

f. Archiv města Vsetín, deník Josefa Lukotky

f. Archiv obce Velké Karlovice

f. Okresní školní výbor Valašské Meziříčí

f. Okresní školní výbor Vsetín

f. Okresní úřad Valašské Meziříčí

Kronika národní školy obce Poličná

Pamětní kniha Nového Hrozenkova od roku 1784

Dobový tisk

Hospodář moravský, 1864

Katolický učitel, 1909

Noviny z Pod-Radhoště, 1907

Palacký, 1910

Valašské noviny, 1907

Tištěné prameny

BERNARD, Jan: *Přednášky konané v hospodářském spolku na Hovězí a konečný návrh na zřízení rolnické školy v okrese Vsetínském. Na památku věnuje svým krajanům Jan Bernard, nadlesní, majitel zlatého zásl. kříže s korunou a předseda spolku.* Brno 1886

PAVLÍK, Richard: *Retrospektivní kronika města Vsetína z let 1500–1930.* Vsetín 1960

PETRUS, Jan: *Okresní hejtmanství Valašsko-Meziříčské na Moravě. Stav v roce 1900–1902.* Krásno 1903

VÁCLAVEK, Matouš: *Vlastivěda moravská. II. Místopis, Vsatský okres.* Brno 1909

Verzeichnis der Landeskulturräte, Landwirtschaftsgesellschaften und der land- und forstwirtschaftlichen Vereine in dem im Reichsrat vertretenen Königreich und Ländern. Wien 1914

Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě, 1912, roč. 11

Literatura

- BALÍK, Stanislav – FASORA Lukáš – HANUŠ Jiří – VLHA Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938.* Praha 2015
- BRUCKMÜLLER, Ernst: *Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914.* Wien 1973
- BRUCKMÜLLER, Ernst: Bäuerliche Mobilisierung und nationale Frage in der Habsburgermonarchie. Zur Genese und Struktur von politischen Organisationen der Bauern. In: SCHULTZ, Helga – HARRE, Angela, (eds.): *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne. Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960.* Wiesbaden 2010, s. 71–87
- CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr – ŘEPA, Milan: *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku.* Praha 2021
- FASORA, Lukáš: Sekularizace a „klerikální bašty“ na Brněnsku a Vyškovsku. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století.* Brno 2009, s. 253–266
- FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914.* Brno 2007
- FASORA, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Brno 2010
- FASORA, Lukáš – MALÍŘ, Jiří a kol.: *Dějiny Brna 4. Modernizace města 1790–1918.* Brno 2020
- FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století.* Brno 2009
- FIŠER, Zdeněk: František Skopalík ve svém životě a díle. In: FIŠER, Zdeněk a kol.: *Záhlinice a František Skopalík.* Brno 2016
- FIŠER, Zdeněk: *Nové časy. Záhlinice Skopalíkovy (1848–1891).* In: FIŠER, Zdeněk a kol.: *Záhlinice a František Skopalík.* Brno 2016, s. 99–128
- František Skopalík a jeho doba. Sborník příspěvků z odborné konference. Hulín a Záhlinice, 15.–16. června 2022.* Kroměříž 2022

- FORD, Caroline: *Creating the Nation in Provincial France. Religion and Political Identity in Brittany*. Princeton 1993
- GOMOLOVÁ KOVAŘÍKOVÁ, Tereza – MAREK, Pavel – PUŠ, Ivan: *Starostové – vůdcové nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2016
- HIMKA, John Paul: *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the 19th Century*. New York 1988
- HLAVAČKA, Milan: Co je Modernizace? In: KLADIWA, Pavel – ZÁŘICKÝ, Aleš: *Město a městská společnost v procesu modernizace*. Ostrava 2009, s. 13–19
- KARCZEWSKA, Anna: Czemu ten nasz chłop ciemny. Inteligenckie dyskusje o czytelnictwu ludowym w Królestwie Polskim w XIX. wieku. Warszawa 2017
- KAZMÍŘ, Silvestr: *Nový Hrozenkov. Poohlédnutí za historií rázovité valašské dědiny 1649–2009*. Nový Hrozenkov 2009
- KLADIWA, Pavel: Obecné školy a jejich učitelé jako základní kultivační faktor rurálního prostředí (Valašsko v posledním půlstoletí před I. světovou válkou). In: *Moderní dějiny* 27, 2019, č. 1, s. 23–48
- KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. 2. díl. 1. svazek. Muži z radnice. 2. díl. 2. svazek. Finance a infrastruktura*. Ostrava 2008
- KLADIWA, Pavel – ZÁŘICKÝ, Aleš: *Město a městská společnost v procesu modernizace*. Ostrava 2009
- KRAVÁČEK, František: Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století. In: *Z historie vesnice střední Moravy (= Sborník prací PF University Palackého, Historie 3)*. Praha 1976, s. 5–58
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: Podnikatelské a manažerské elity českého agrárního hnutí v období sklonku Rakouska-Uherska a za Československé republiky. (Úvahy o možnostech prohloubení a inovace badatelských přístupů). In: TÍŽ (eds.): *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006*. Uherské Hradiště 2006 s. 21–31
- KUBŮ, Eduard – LORENZ, Torsten – MÜLLER, Uwe – ŠOUŠA, Jiří: *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Praha – Berlin 2013
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ŠTOLLEOVÁ, Barbora a kol.: *Za německou hroudu a zrno. Agrární hnutí Němců v českých zemích období habsburské monarchie. Od hospodářských společností, odborných i politických spolků a exkluzivních politických reprezentací k agrárnímu stranictví (1848–1918)*. Praha – Pelhřimov 2023

- LOO, Hans van der – REINEN, Willem van: *Modernisierung. Projekt und Paradox*. München 1992
- MACHOVÁ, Barbora – ŠIPÖCZOVÁ, Eva: Reflexe vztahu venkovského učitele a lokálního společenství na pozadí událostí zaznamenaných ve školních kronikách na Moravě na přelomu 19. a 20. století. In: *Národopisná revue Strážnice*, 2014, roč. 24, č. 2, s. 117–127
- MARKEL, Martin: Svaz Němců jižní Moravy do roku 1914. Příspěvek k charakteru nacionalismu na počátku století. In: *Časopis Matice moravské* 119, 2000, č. 2, s. 403–421
- McPHEE, Peter: *The Politics of Rural Life. Political Mobilization in the French Countryside 1848–1852*. Oxford 1992
- MOLENDÁ, Jan: Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski. Varšava 1999
- PAVLÍK, Richard: *Retrospektivní kronika města Vsetína z let 1500–1930*. Vsetín 1960
- PÉCOUT, Gilles: La politisation des paysans au XIXe siècle. Réflexions sur l'histoire politique des campagnes françaises. In: *Histoire et Sociétés Rurales*, 1994, No 2, s. 91–125
- PETRÁŇ, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha 2012
- POKLUDOVÁ, Andrea: Hospodářský spolek pro severovýchodní Moravu. Významný aktér v modernizačním procesu rolnictva Pobeskydí v letech 1862–1914. In: *Časopis Matice moravské* 2020, roč. 139, č. 1, s. 107–127
- POKLUDOVÁ, Andrea: *Obecní rada Opavy 1850–1912. Komunální samospráva zemského hlavního města a její reprezentanti*. Opava 2007
- POPELKA, Petr: Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století. In: *Moderní dějiny/Modern History*, 2019, roč. 27, s. 1–29
- RŮŽIČKA, Jan: *Maloměstáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Brno 2016
- SINGER, Barnett: *Village Notables in Nineteenth-Century France. Priests, Mayors, Schoolmasters*. Albany 1983
- STROBACH, Vít: *Židé. Národ, rasa, třída. Sociální hnutí a židovská otázka v českých zemích 1861–1921*. Praha 2015
- STRUVE, Kai: *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*. Göttingen 2005
- SVOBODOVÁ, Jitřenka a kol.: *Zašová. Zašová 2003 Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice 2014

- ŠOUŠA, Jiří – KAHUDA, Jan: *Mezi brázdou a bankovním úvěrem: o agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám*. Praha – Pelhřimov 2012
- VERBÍK, Antonín: Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století. In: *Časopis Matice moravské*, 1977, roč. 96, č. 1–2, s. 116–128
- VERBÍK, Antonín: Hospodářský spolek v Dolních Kounicích. In: *Jižní Morava*, 1969, roč. 6, s. 98–104
- VERBÍK, Antonín: Počátky zemědělských spolků na Moravě. In: *Časopis Matice moravské*, 1970, roč. 89, č. 3–4, s. 226–252
- VERBÍK, Antonín: Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století. In: *Hospodářské dějiny*, 1978, sv. 1, s. 89–120
- WEBER, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford 1976
- ZAYARNYUK, Andriy: *Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914*. Edmonton 2003